
נייר עמדה

ריפוי בעיסוק בקרב אוכלוסייה עם הפרעת ויסות חושי (Sensory Modulation Disorder) SMD

לאורך החיים

רציונל

ריפוי בעיסוק הנו מקצוע טיפולי, שיקומי, חינוכי, הנמנה על מקצועות הבריאות. תפקידם המרכזי של המרפאים בעיסוק הוא לסייע לאדם להיות מעורב ושותף פעיל בעיסוקים בעלי חשיבות ומשמעות בעבורו, כדי לאפשר השתתפות במארג החיים. השתתפות בעיסוקים בחיי היום-יום, בסביבות החיים השונות, מקדמת בריאות, רווחה ואיכות חיים.

הפרעת ויסות חושי Sensory Modulation Disorder - SMD היא מצב בריאותי המאופיין בקושי בתפקוד ובהשתתפות בעיסוקים כתוצאה מפגיעה ביכולת לווסת ולהתאים את התגובה ההתנהגותית לגירוי חושי: גירוי טקטילי, פרופריוספטיבי, וסטיבולרי, ראייה, שמיעה, טעם, ריח וכאב. קושי זה מתבטא בתגובות מוגזמות או בתגובות שאינן בהלימה לדרישות הסביבה.

בשל ההשלכות הנרחבות של הפרעת ויסות חושי על השתתפות האדם בכל תחומי העיסוק, יש חשיבות רבה לכך שהאדם ירכוש כלים הנדרשים לו לתפקוד יעיל לאורך מעגל החיים. ייחודיות העשייה המקצועית בריפוי בעיסוק באוכלוסייה זו היא ביכולת לתת מענה מקצועי להשלכות התפקודיות של ההפרעה, כפי שהן באות לידי ביטוי בפעילויות יום-יום, שינה, לימודים, עבודה, משחק, פנאי והשתתפות חברתית.

לבד מן ההכשרה האקדמית של מרפאים בעיסוק, הכוללת בין השאר התמחות בדרכי הערכה והתערבות בתחומי העיסוק השונים של האדם (פעילויות יום-יומיות, שינה, משחק, למידה, פנאי, עבודה והשתתפות חברתית), למרפאים בעיסוק גופי ידע ייחודיים המעמידים בסיס להתערבות באוכלוסייה של אנשים עם הפרעת ויסות חושי, לרבות הבנה מעמיקה של מערכות החוש ותרומתן להתפתחות ולתפקוד, השפעות הסביבה הפיזית והאנושית על עיבוד מידע חושי, היכרות עם מכלול ההפרעות בעיבוד מידע חושי. כמו כן, למרפאים בעיסוק היכרות מעמיקה עם כלי הערכה וגישות התערבות לאוכלוסייה זו.

מטרת המסמך להציג את תרומתו הייחודית של מקצוע הריפוי בעיסוק בהתערבות באוכלוסייה זו, ולידע אנשי מקצוע ובעלי עניין אחרים בדבר השירותים המסופקים על ידי מרפאים בעיסוק.

חושית (Sensory Discrimination Disorder),
ליקוי מוטורי על רקע קושי בעיבוד מידע חושי
(Sensory Based Motor Disorder) והפרעת
ויסות חושי (Sensory Modulation Disorder).

תיאור האוכלוסייה

הפרעת ויסות חושי היא תת אבחנה של הפרעת
עיבוד חושי – Sensory Processing Disorder
(SPD) הכוללת שלוש תת אבחנות: ליקוי באבחנה

ביטוי בהתנהגות שאינה תואמת את דרישות הסביבה, כגון התנהגות היפראקטיבית, אימפולסיבית, תובענית, בלתי זהירה, חסרת שליטה וקושי לשמור על גבולות.

מכיוון שחיפוש חושי מופיע לעתים קרובות בקרב אנשים עם תגובתיות יתר ועם תת-תגובתיות, יש חוקרים הטוענים כי התנהגות זו משקפת דפוס התנהגות מפצה ואינו תת סוג העומד בפני עצמו.

השכיחות של הפרעת ויסות חושי באוכלוסייה הטיפוסית של ילדים בגילאי הגן ובית הספר נעה בין 5%-16.5%. השכיחות בקרב אוכלוסיות של ילדים עם מוגבלויות שונות, (כגון: ASD, ADHD), הפרעות רגשיות, מוגבלות שכלית התפתחותית), גבוהה יותר ונעה בין 40%-90%. בשל מיעוט של מחקר באוכלוסייה של מבוגרים עם הפרעת ויסות חושי, שכיחות ההפרעה באוכלוסייה זו אינה ידועה. עם זאת, התייעוד המחקרי שבידינו מורה כי הפרעה זו נמשכת לאורך החיים.

הפרעת ויסות חושי עלולה לפגוע ברמת ההשתתפות בתפקודי היום-יום. בקרב ילדים נמצא פעמים רבות כי ניכר קושי בביצוע מטלות יום-יומיות כגון: לבוש, אכילה, רחצה, שינה משחק, השתתפות חברתית וכן בשגרת היום-יום של הילד ומשפחתו. גם מבוגרים עם SMD מוגבלים ביכולתם להשתתף באופן מלא בפעילויות בחיי היום-יום, ומדווחים על איכות חיים נמוכה יותר. בשונה מליקויים אחרים, הפרעת ויסות חושי היא ליקוי שאינו נראה לעין. ועל כן, אנשים רבים עם הפרעה זו, חווים תסכול רב מכך שהסביבה אינה מבינה את צרכיהם. אנשים אלו משקיעים מאמץ ניכר בהתמודדות עם תגובותיהם לגירויים חושיים בסביבה, דבר שעלול לפגוע ברמת הביצועים ובתפוקה, בהשתתפותם בעיסוקים משמעותיים כגון עבודה ופנאי, וכן לפגוע באיכות הקשר החברתי-אישי עם סביבתם הקרובה.

אנשים עם הפרעת ויסות חושי מאופיינים בקושי לווסת את העוצמה ואת אופי התגובות ההתנהגותיות לגרייה חושית בהתאם לדרישות הפעילות והסביבה. הפרעת ויסות חושי יכולה לבוא לידי ביטוי במערכת חוש אחת או בכמה מערכות חוש, וכוללת שלושה תת סוגים היכולים להופיע לחוד או בצירופים שונים:

1. תגובתיות-יתר לגירוי חושי (Sensory Over-Responsivity).

אנשים עם תגובתיות יתר לגירוי חושי חווים גירוי חושי טיפוסית ולא מזיק כגירוי לא נעים, מפריע ואף כואב. הם מגיבים לגרייה חושית בעוצמה חזקה יותר למשך זמן ארוך יותר, לעומת אנשים עם תגובתיות חושית טיפוסית. דפוסית ההתנהגות של אנשים עם תגובתיות יתר יכולים לבוא לידי ביטוי בין השאר בהימנעות מן הגירוי, באימפולסיביות, באגרסיביות, בהיעדר גמישות, בקושי בהירגעות ובחדדה.

2. תת-תגובתיות לגירוי חושי (Sensory Under-Responsivity).

אנשים עם תת-תגובתיות לגרייה חושית מגיבים פחות לגירוי חושי המופיע בסביבתם או נראים כמתעלמים ממנו ואיטיים בזמן התגובה. בשל כך, נדרש להם גירוי חושי בעוצמה חזקה יותר או למשך זמן ארוך יותר בשביל להגיב לסביבה. דפוסית ההתנהגות של אנשים עם תת-תגובתיות יכולים לבוא לידי ביטוי בפסיביות, במופנמות ובהיעדר מוטיבציה ליזום יחסים חברתיים או לחקור את הסביבה.

3. חיפוש חושי (Sensory Seeking/ Craving).

אנשים עם חיפוש חושי מאופיינים בהשתוקקות בלתי מסופקת לגרייה חושית מוגונת, חזקה, למשך זמן ממושך, ומעורבים באופן פעיל בפעילויות המספקות גרייה זו. דפוסית ההתנהגות של אנשים עם חיפוש חושי יכולים לבוא לידי

התערבות ריפוי בעיסוק בקרב אנשים עם הפרעת ויסות חושי

תהליך ההערכה וההתערבות בהפרעת ויסות חושי נעשה במקרים שבהם ההפרעה פוגעת באיכות החיים ובהשתתפות של האדם בחיי היום-יום בתחומי העיסוק השונים:

תהליך ההערכה וההתערבות מתבססים על כמה הנחות יסוד של המקצוע, ובהם שהאדם/ המשפחה הם במרכז ההתערבות (client / family centered practice). בהתאם לתפיסת עולם זו, מרפאים בעיסוק רואים באדם, במשפחתו ובאנשים משמעותיים אחרים בסביבתו שותפים מרכזיים בתהליך ההערכה וההתערבות, כשהתייחסות היא למכלול הצרכים הן של האדם והן של משפחתו.

כמו כן, תהליך ההערכה ותהליך ההתערבות בהפרעה זו מתבססים בין השאר על המודל האקולוגי של ויסות חושי (The Ecological Model of SMD), המניח כי התפקוד של אנשים עם SMD מושפע מן האינטראקציה הדינמית בין האדם ובין הסביבה שבה הוא מתפקד (סביבה פיזית, תרבותית, חברתית), וכי רק כשיש הלימה בין הפרופיל החושי-רגשי-קשבי של האדם ובין סביבתו, יתאפשר תפקוד תקין.

מתוך כך תהליך ההערכה וההתערבות מניח כי כל אדם הוא ייחודי החי בסביבה ייחודית, ובהתאם לכך גם הפרעה בוויסות החושי שונה בחומריתה ובאופן ביטוייה מאדם לאדם. הטיפול בריפוי בעיסוק מותאם הן לאדם עצמו (מבחינת העיסוקים שאותם הוא רוצה וצריך לבצע, תפקידיו, ערכיו, העדפותיו, וכן עוצמותיו ומגבלותיו) והן לסביבתו והקשריו (סביבה חברתית, פיזית, והקשרים תרבותיים, אישיים, טמפורליים ווירטואליים).

הערכה

בתהליך ההערכה המטרה היא לזהות את

הגורמים המאפשרים והן את הגורמים המגבילים באדם, בסביבה ובאינטראקציה שביניהם. בתהליך זה מוערך האופן שבו הם משפיעים על תפקודו של האדם בביצוע עיסוקיו השונים.

בהערכה מושם דגש על ניתוח מעמיק של הפרופיל החושי הייחודי של האדם והאופן שבו ההפרעה בוויסות החושי משפיעה על העיסוקים ועל הפעילויות שהאדם רוצה או צריך לבצע, על השגרות וההרגלים ועל איכות חייו. כמו כן, נבחנת מידת ההתאמה בין הפרופיל החושי הייחודי של האדם לדרישות של סביבות החיים השונות שבהן הוא מתפקד.

ההערכה כוללת איסוף מידע ממגוון מקורות בעזרת כלי ההערכה סטנדרטים ושאינם סטנדרטיים הכוללים ריאיון עם האדם ועם גורמים משמעותיים בסביבתו (כגון הורים, מורים ובני זוג), תצפית בקליניקה, שאלונים ותצפיות על תפקוד האדם בסביבה הטבעית.

בתהליך ההערכה באוכלוסייה זו יש להפנות תשומת לב לקשיים נוספים לבד מן הקושי בוויסות חושי כגון Attention Deficit (ADHD) ו-Hyperactive Disorder, ו-או-ו Coordination Disorder (DCD) שלעתים קרובות מצויים באוכלוסייה זו ודורשים אף הם התייחסות ממוקדת.

בסיום תהליך ההערכה מתקבל מידע על פרופיל התגובתיות לגרייה החושית של האדם ועל המאפיינים החושיים של הסביבות האנושיות והלא-אנושיות שבהן הוא מתפקד. ניתוח של מידע זה עם מכלול המידע שפורט מעמיד בסיס להחלטה אם האדם זקוק לשירותי ריפוי בעיסוק וכן בסיס לקביעת מוקדי ודרכי ההתערבות בהתאם לתעדוף של האדם ומשפחתו. כמו כן, מידע זה משמש נקודת בסיס למדידת התקדמות הטיפול.

התערבות

ההתערבות בריפוי בעיסוק בקרב אנשים עם הפרעת ויסות חושי היא לאורך החיים מן הגיל הרך ועד הגיל המבוגר במטרה לקדם השתתפות בתפקודי היום-יום, שהאדם רוצה וצריך לבצע בתחומי העיסוק השונים ובסביבות החיים השונות. שירות הריפוי בעיסוק ניתן במגוון סביבות ומסגרות כגון: מרפאה, בית, סביבה חינוכית, מקום העבודה.

תהליך ההתערבות יכול להיעשות באופן פרטני עם האדם, באופן קבוצתי, ו/או באמצעות מתן מידע, הדרכה וייעוץ לאדם, משפחתו ולאנשים אחרים בסביבות חייו (כגון: צוות חינוכי, צוות עבודה), הן במסגרת המרפאה והן בסביבת החיים הטבעית.

גישות ההתערבות השונות מכוונות לשיפור ההלימה (goodness of fit) בין האדם, העיסוק וסביבות החיים במטרה לקדם השתתפות, וכוללות שלושה ערוצי התערבות מרכזיים: שינוי באדם, שינוי בסביבה ושינוי בעיסוק. ערוצי ההתערבות עשויים להתקיים לחוד, במקביל או בשילוב, לפי שיקול הדעת המקצועי של המרפא בעיסוק.

התערבויות המכוונות לשיפור ההלימה בין אדם סביבה ועיסוק

גישה פסיכו-חינוכית. גישה זו כוללת מודעות, ידע ואסטרטגיות פיצוי. העלאת המודעות תיעשה על ידי מתן מידע והסבר על הפרעת ויסות חושי, ועל הסיבות הגורמות לתמונה ההתנהגותית שהאדם מציג. מתן המידע חשוב לאדם, למשפחתו ולאנשים בסביבתו היום-יומית. ההבנה של האדם ושל אחרים בסביבתו את השלכותיו של מצב בריאותו לצד עוצמותיו, מאפשרת לשנות תפיסה קיימת, שאינה מקדמת תפקוד,

לתפיסה שתקדם תפקוד והשתתפות. שינוי תפיסתי זה, הקרוי Reframing, הכרחי ובסיסי לשיפור התפקוד ואיכות החיים שהאדם שואף אליהם.

גישה תפקודית. גישה זו מכוונת באופן ישיר לעיסוק של האדם ולסביבה שבה הוא מתפקד, וכוללת התאמת הסביבה, המטלה ואסטרטגיות ספציפיות לשיפור התפקוד במטלה ספציפית.

התאמת הסביבה. כוללת סביבה פיזית-חושית, אנושית, אנושית ומוסדית. בהתבסס על חוקים המעוגנים בתפיסת המודל החברתי בהקשר למוגבלות, כגון: חוק שוויון זכויות אנשים עם מוגבלות - 1998, על המרפאים בעיסוק לשמש כסוכני שינוי המעורבים בתכנון מרחבים וחללים כדי להתאימם למגוון הצרכים של אנשים בחברה, ובכללם אנשים עם הפרעת ויסות חושי. ברמת הפרט - שינויים בסביבה ייעשו על מנת להתאימה לדפוס התגובות האישיות באופן שיקדם תפקוד יעיל בכל רובדי הסביבה וההקשרים מצד אחד, ומצד אחר לא יפגע בתפקוד האנשים בסביבות ובהקשרים אלו (לדוגמה: התאמת נורות תאורה, בידוד אקוסטי, התאמת סוג בדים ובגדים, החלפת מקום ישיבה באולם/ כיתה/ מסעדה).

התאמת המטלה. תיעשה גם כדי להתאימה לדפוס התגובות האישיות באופן שיקדם תפקוד יעיל (לדוגמה: התאמת סוגי בדים ובגדים, שינוי באופן הרחצה: אמבטיה או טוש, שימוש בכף ודלי כדי להימנע ממגע ישיר בחול, התאמת תאורה והתייחסות לאקוסטיקה בסביבות העבודה).

אסטרטגיות ספציפיות לשיפור התפקוד במטלה ספציפית. כוללות מגוון אסטרטגיות חושיות, קוגניטיביות ורגשיות המיושמות לפני, בזמן או מיד לאחר ביצוע מטלה מסוימת (לדוגמה: ניגוב חזק באמצעות

ניתנת הדרכה על מנת לעזור להורים ואחרים המשמעותיים לאדם לגבי אופן האינטראקציה שתומכת בהשתתפות חברתית בסביבות החיים השונות.

תוצאות התערבות רצויות

תוצאות ההתערבות של מרפאים בעיסוק בעבודה עם אנשים עם הפרעת ויסות חושי מכוונות בין השאר לתחומים האלה:

1. שיפור הרווחה האישית לאורך היום - על ידי הגברת יכולת האדם לגמישות בתוך הפעילויות וביניהן, והפחתה של גורמי דחק בסביבה.
2. תפקודי יום-יום - שיפור היעילות בביצוע במדדים של איכות, משך הזמן, תדירות, הנאה ומגוון.
3. השתתפות חברתית משחק ופנאי - שיפור יכולת להשתתף במגוון מצבים חברתיים: בבית הספר, בעבודה, ובזמן הפנוי.
4. עבודה ובית הספר - שיפור יכולת במימוש פוטנציאל אישי, ברמת ההישגים ובתפוקה.
5. שיפור ההלימה בין צורכי האדם ובין צורכי הסביבה על ידי מתן ידע וכלים לאדם ולאנשים בסביבתו.

סיכום

ממחקרים ידוע שהפרעת ויסות חושי פוגעת בכל תחומי העיסוק וההשתתפות לאורך מעגל החיים. בשונה מליקויים אחרים, הפרעת ויסות חושי היא ליקוי שאינו נראה לעין. משום כך יש חשיבות רבה בהעלאת המודעות להפרעה, במשפחה, בקרב אנשי מקצוע נוספים ובמקום העבודה לגבי השלכות שלה על התפקוד ועל ההתנהגות של האדם, וכן לגבי השפעת הפרעה על סביבתו של האדם. מטרת ההתערבות בריפוי בעיסוק היא לסייע לאדם להיות מעורב ושותף פעיל בעיסוקים בעלי חשיבות ומשמעות בעבורו,

מגבת לאחר הרחצה, הכנת הילד / מבוגר מראש לפני כניסה למקום הומה).

⊗ **גישה רמדיאלית.** גישות אלו מכוונות לשיפור הגורם העומד בבסיס ההפרעה, כלומר ליעול עיבוד המידע החושי. מטרת הטיפול בריפוי בעיסוק בעזרת גישות אלו היא שיפור התפקוד בחיי היום-יום על ידי השפעה על אופן העיבוד והפרשנות של המידע החושי. ההנחה בבסיס התערבות מסוג זה היא, כי שיפור היכולת לווסת מידע חושי יאפשר שיפור בוויסות של התגובות ההתנהגותיות לגרייה חושית בסביבה הטבעית ובמצבים משתנים, וכך יאפשר תפקוד יעיל יותר בחיי היום-יום. גישות המתבססות על הנחות אלו, כגון האינטגרציה הסנסורית או הדיאטה הסנסורית, נעזרות בפעילויות סנסו-מוטוריות, הנבחרות על ידי האדם, שיש בהן הנאה, והן מספקות גרייה מבוקרת ומותאמת אישית, המשפיעה על אופן העיבוד והפרשנות של מידע זה. פעילויות אלו מכוונות להגברה או לדיכוי של גרייה חושית תוך התאמת סוג, עוצמה, משך ותדירות הגירוי ומביאות בחשבון את רמת העוררות ואת דפוס התגובות לגרייה חושית של האדם. כמו כן למרפאים בעיסוק תפקיד חשוב בהדרכה לגבי שילוב פעילויות אלו אל תוך שגרת היום-יום של האדם.

⊗ **גישות לשיפור ההשתתפות החברתית.** בשל השלכות של הפרעה בוויסות חושי על ההשתתפות החברתית של האדם, נדרשת לעתים התייחסות ממוקדת בפן זה של התפקוד. ההתערבות יכולה להתרחש בטיפול פרטני אך לרוב נעשית בקבוצות. הפעילויות בקבוצה מכוונות לפיתוח מיומנויות המאפשרות השתתפות חברתית, תוך התייחסות לאתגרים הייחודיים לאוכלוסייה זו (כגון: קושי להימצא בקרבה פיזית לאנשים, קושי בוויסות רגשי). כמו כן,

edition: Hope and help for children with sensory processing disorder.
Penguin Group, USA.

Miller, L. J., Reisman, J. E., McIntosh, D. N., & Simon, J. (2001). An ecological model of sensory modulation: Performance of children with fragile X syndrome, autistic disorder, attention-deficit/hyperactivity disorder, and sensory modulation dysfunction. In S. S. Roley, E. I. Blanche, & R.C. Schaaf (Eds.) *Understanding the nature of sensory integration with diverse populations* (pp.57-85). San Antonio, TX: Therapy Skill Builders.

וכך להעלות את שביעות רצונו של האדם בסביבתו ואת שביעות רצונה של הסביבה מן האדם, במדדים של רמת הביצוע בעיסוקים השונים ובהשתתפות חברתית. יש לתת דגש ייחודי לטיפול באנשים בוגרים בעלי הפרעת ויסות חושי כדי לסייע בשילובם ובהכוונתם להשתתפות פעילה, יצירתית ויצרנית בקהילתם - הן בתחום המשפחה, הן בתחום העיסוק והתעסוקה והן בהשתלבותם בחיים החברתיים הצבאיים והאזרחיים.

ריפוי בעיסוק הוא מקצוע ייחודי לטיפול בהפרעה זו, השואף להתערבות מבוססת ראיות מחקר.

נכתב בידי: תמי בר-שליטא, *אביבה יוכמן, מיכל טבקמן, אורלי בוני, עינת גל ושולה פרוש
ליוו את הכתיבה: יהודית דוריון, חוליה זלצמן, ברניס מאירס ואריאלה צור
* שתי הכותבות הראשונות תרמו באופן שווה לכתיבת נייר העמדה

מקורות

Dunn, W. (2008). *Living sensorially: Understanding your senses*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Miller, L. J., Anzalone, M. E., Lane, S. J., Cermak, S. A., Osten, E. T. (2007). Concept evolution in sensory integration: A proposed nosology for diagnosis. *American Journal of Occupational Therapy*, 61, 135-140.

Miller, L. J., Fuller, D. S., & Roetenberg, J. (2014). *Sensational Kids revised*